

Władysław Bentkowski visszaemlékezése¹

A lengyel légió legrokonszenvesebb tisztje

1817 szeptemberében született a Bécsi Kongresszuson létrehozott Lengyel Királyság fővárosában, Varsóban. Egy évvel azután, hogy a lengyel királlyá koronázott I. Sándor cár megalapította a Varsói Egyetemet. Ez a Bentkowski család életét is meghatározta, mert Władysław apja, Feliks Bentkowski, a krakkói Jagelló Egyetem díszdoktora az újszülött egyetemen adott elő egyetemes történelmet, de foglalkozott nyelvészettel is. A család varsói otthona irodalmi szalonul szolgált, ahol a korszak lengyel kiválóságai jelentek meg, olyanok, mint a történész Joachim Lelewel, a szótárkészítő Bogumił Samuel Linde és a filozófus Krystyn Lach Szyrma. Az 1830. november 29-én Varsóban kitört „revolúció”, majd nyomában a háború a szellemnek ezt a fellegvárát is romba döntötte. Władysław a varsói líceum eminens diákja beáll katonának, s szolgálata nem pusztán abban merült ki, hogy a december elejétől néhány héten át diktátori hatalmat gyakorló Józef Chłopicki tábornok díszgárdájának tagjaként feszített egyenruhájában. Ott találjuk nem egész tizennégy évesen 1831. február végén a grochówi csatatéren szeptember elején Varsó védői között. Túléli a város elesését, amely jelképesen a szabadságharc végét is jelenti. I. Miklós cár megszünteti a Varsói Egyetemet. A család lába alól a felszámolásra ítélt Lengyel Királyságban kicsúszik a talaj.

Władysław 1837-ben bátyjával, Alfreddel együtt beiratkozott a Königsbergai Egyetemre, ahol az egymással is rivalizáló két híres professzornál, Friedrich Wilhelm Schubertnél és Johann Voignálnál hallgatott történelmet és jogot. 1839-ben a lipcsei Jabłonowski Társaság pályázatára díjnyertes munkát írt a lengyel szemekről. Bírálója a kor leghíresebb – lengyel kérdésekben is jártas – jogtörténésze, Siegfried Hüppe professzor volt, aki értékelésében leszögezte, hogy a Bentkowskiéhoz hasonló kiváló munkát még nem olvasott a tárgyban. Ennek ellenére nem lett belőle történész, de akarva-akaratlan a maga eszközeivel, szemé-

KOVÁCS ISTVÁN (1945) költő, író, műfordító, történész, polonista.

1 Az emlékirat a könyvhétre megjelenő „Érdek és szeretet...” *Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra, 1848–1849* című kötetben olvasható.

lyiségével alakítója lett a történelemnek, s ehhez magyarországi működése nem kis mértékben járult hozzá.

Az arcát elcsúfító himlőbetegség miatt abbahagyta az egyetemet, és visszatért Varsóba, ahol joggyakornokként dolgozott. Irodalmi érdeklődése is megmaradt, ezt bizonyítja Antoni Czajkowski 1841-ben megjelent verseskötetéhez írt előszava. Kiújuló tüdőbetegsége és szívbaja miatt Itáliába utazott, de hamarosan visszatért az apja által Varsótól nem messze, Grójec közelében vásárolt családi birtokra. 1843-ban emigráns útlevelel a poroszországi Poznańba telepedett át, ahol megismerkedett a város legjelesebb személyiségeivel. Itt lépett be az 5. tüzérdandárba. 1845-ben hadnagyként beiratkozott a berlini tüzértiszti iskolába, amelyet két év múlva főhadnagyként fejezett be. Megrendítették a Poznańi Nagyhercegségben 1846-ban lejátszódott események, a sikertelen felkelési kísérlet és a Ludwik Mieroslawskira és társaira kiszabott súlyos ítéletek. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy távol tartsa magát az általa kártékonynak tartott összeesküvésektől, földalatti mozgalmaktól.

1848 júniusában kilépett a porosz hadseregből. 1849 áprilisában „porosz főhadnagyi minősítésével”, mint egyetlen igazolvánnyal ellátva kelt át Szilézián és Galícia egy darabkáján, mit sem törődve a határőrséggel és a galíciai határon feltorlódozó orosz seregekkel. Április 26-án jelentkezett Turócszentmártonban Görgey Ármin őrnagynál szolgálatra, aki e napon kelt jelentésével Görgei Artúr tábornokhoz küldte a „volt porosz tisztet”. „Nekem tetszik a fiatal lengyel” – jegyezte meg levelében. Bentkowski Görgei tábornok révén került kapcsolatba Wysockival. Június elején Wysocki tábornok hadnagynak nevezte ki a légió Miszkolcon szerveződő lovas ütegehez, amelynek Jan Wójcik főhadnagy volt a parancsnoka. Július 16-án Wysocki tábornok Bentkowskit ismételten felterjesztette a hadügyminisztériumnak, hogy erősítse meg tüzérhadnagyi rangját. Miután a július 20-ai turai lovas ütközetben Wójcik hősi halált halt, helyére Bentkowski került főhadnagyi rangban. Részt vett a szőregi és a temesvári csatákban. A törökországi visszavonulás során Wysocki tábornok rábízta a Teregovai-hegyszoros őrzését, amelyet két ágyúval és Rosty őrnagy veres sipkás vadászainak támogatásával három napig tartott. Orsovánál az utolsók között kelt át Szerbiába. Kossuth őt is kitüntette III. osztályú érdemjellel. Az indoklásban kiemelte: „Mint a lengyel tüzérség parancsnoka, melyet ifjú gyakorlatlan tüzérek szolgáltak, minden tekintetben megmutatta, hogy a bátor és belátásra képes vezető kárpótolhatja alattasai ismereteinek a hiányát.”

A sumlai menekülttáborban Kossuth is felfigyelt a lengyel légió talán legrokonszenvesebb tagjára, s szerette volna legszűkebb környezetében látni őt. Bentkowski egyéniségétől idegen volt az emigráns lét, ezért minél előbb igyekezett elhagyni az Oszmán Birodalmat. 1850 derekán tért vissza Poznańba, ahol szoros kapcsolatba került a helyi irodalmárokkal és újságírókkal, s főleg a jeles vállalkozóval, Hipolit Cegielskivel. Az ekkoriban alapított poznańi napilap, a *Goniec polski* szerkesztője lett. 1852-ben képviselőnek választották a porosz országgyűlésbe. 1853. december 4-én Berlinben kelt levelében udvariasan eluta-

sította Zamoyski tábornok felkérését, aki a krími háború idején szerveződő lengyel légió részére szeretne volna megnyerni a képzett tisztet. Bentkowski szűkebb hazája lengyeliségének akart hasznára lenni, mivel lehetőséget látott az eredményes napi munkára. Továbbra is változatlanul foglalkozott irodalmi és nyelvészeti munkákkal is. Ameddig lehetett, vállalta Cyprian Kamil Norwid a közvélemény által érthetetlennek tartott költészetének népszerűsítését is. 1854-ben lefordította lengyelre T. B. Macaulay *The History of England* (Anglia története) című könyvét. 1858-ban társalapítója volt a *Dziennik poznański* című napilapnak, s cikksorozatot írt a hadművészetéről. Miután leköszönt országgyűlési mandátumáról, Marian Langiewicz tábornok vezérkari főnökeként részt vett az 1863–64-es „januári szabadságharcban”. Az orosz túlerő elől azonban kénytelen volt Galíciába visszahúzódní, ahol az osztrák hatóságok letartóztatták, s Krakkóban egy évre bebörtönözték. Tekintélyét, ismertségét jelzi, hogy ez a tény nem maradt visszhangtalanul a lengyel emigrációban. 1864. november 30-án hagyta el a börtönt, másnap pedig Krakkót. 1864 utolsó napjaiban Drezdán keresztül tért vissza Poznańba, de rövid idő múlva itt is letartóztatták 1863-as szerepvállalása miatt. 1866 júniusában szabadult a magdeburgi börtönből. Az 1863-as „januári” szabadságharcban szerzett élményeit *Notatki osobiste* (Személyes jegyzetek) címmel megörökítő memoárja kifejezett irodalmi tehetségről árulkodik. Ettől függetlenül kiszabadulása után a megélhetés gyakorlatibb módját választotta: a poznańi bankhálózat kiépítésével foglalkozott, és 1880-ig a Cegielski-művek igazgatótanácsának elnöke volt. Eredményes gazdasági tevékenysége mellett arra is futotta energiájából, hogy tagja legyen a Népi Olvasóegyletek Társaságának és elnöke a Tudománybarátok Társasága történelmi-irodalmi szekciójának.

Magyarországi élményeit két irodalmilag is színvonalasan megformált, történelmileg hiteles visszaemlékezésben örökítette meg, amelyek kitűnő rajzát adják Władysław Bentkowski jellemének is. Az egyik a Teregovai-hágón történetek filmszalagra kívánczók felidézése.

Emlékeimből: A Teregovai-hágón

Kétszer mondták ki, hogy a nemzeti ügy elárulásáért halált érdemlek.

[Egyszer] 1862-ben. A másik ilyen esetre jóval korábban, a magyar háború idején, 1849-ben került sor. Hogy a szóban forgó puszta tény lehetőségét megértsük, fel kell idéznünk azt a morális légkört, amelyben e dolgra sor került. Az augusztus 9-ei csata elvesztésének következtében a több tízezres tiszai hadsereg főként azért morzsolódott fel és szétszóródott szét, mert a had már a csata előtt hitét és kedvét veszítette. Mindenki megérezte a háború szerencsétlen fordulatát, és hogy közel a vég, s így senki se akarta életét áldozni a bukott ügyért.

A sötét éjben és ismeretlen erdőségeken át zajló rendetlen és riadt visszavonulás során a nemrégiben még szép és erős zászlóaljok és lovasszázadok, a kü-

lönböző fegyvernemhez tartozó és más-más színű egyenruhát viselő katonák összekeveredett gyülevész hadává változtak, a bozótosban fennakadt ágyúk és szekerek odavesztek; megszűnt a parancsszó, mindenki menekült, amerre látott. E teljes felfordulás a Wysocki tábornok parancsnoksága alatt álló s a tiszai hadseregbe betagolt lengyel légiót sem kerülte el teljesen. Csak a légió parancsnokságom alatt tartozó lovas fél ütegének volt abban a szerencsében része, hogy zárt rendben vonulva teljes számban megőrizte ágyúit, lovait és embereit. Előbb ösztönösen, majd mintha valamiféle ismeretlen parancstól vezéreltetve, a szét-hullott hadsereg e bolyongó maradványai az elkövetkező napokban Lugoson találták magukat. Oda kerültek a tábornokok: Bem, Dembiński, Wysocki, Mészáros, Perczel, Guyon s az ezredek: Zamoyski (a majdani tábornok) és Bystrzonowski² is. Pár nappal később a diktatori hatalmat Görgeinek átadó Kosuth is megérkezett Aradról a kormány tagjaival. Mint minden vereség után, itt is kölcsönös vádaskodások, kétségbeejtő tervek és kishitű ötletek keringtek a levegőben. A magyarok és lengyelek között korábbi harmónia is eltűnt; az előbbieket az utóbbiakat azzal vádolták, hogy kerékkötői az egyezésnek. Lugos ragyogott a csodaruháktól; rengeteg tiszt vagy a szükségtől, vagy a minél előbbi menekülés ösztönétől vezérelve félig-meddig civil ruhát öltött, s közülük sokan önként elhagyták a tábornokot. Az osztrák hadsereg lengyel és rutén ezredeinek légióba besorozott hadifogoly-katonái tömegestül dezertáltak. Az általános levertség és lelki összeomlás légköre természetesen a mi addig vitéz légiókat is befolyásolták. A lengyel tisztek többsége küldöttségként jelentkezett Wysocki tábornoknál, s leszelésüket vagy a légió feloszlását kérték. Mint később megtudtam, mert én magam nem voltam ott, ezt alaposan, határozottan és... hazafias érvekkel megindokolták. Wysocki attól tartva, hogy az elutasítás rosszabb következménnyel járna a légió hírnevére nézvést, mint az engedékenységgel, a kérés utóbbi változatába ment bele. Azonnal levelet írt a főparancsnoknak, Bem tábornoknak, s kedvező választ kapván, értesítette a türelmetlen tiszteket, hogy a légió formális feloszlása másnap megtörténik. Mindez augusztus 11-én történt. Én ez alatt nem hagytam el a fél üteget. Mindent elkövettem, hogy ameddig lehet, megőrizve fegyelmezettségét, egybe tartsam a légió tüzérségét. Ezt többé-kevésbé sikerült is, egyrészt azért, mert lelkes, tisztességes és vitéz ifjú tisztjeim, altisztjeim és tüzéreim ragaszkodtak hozzám, másrészt kemény kézzel fenntartottam a rendet az ágyukhoz, löszeres kocsikhoz és szekerekhez nélkülözhetetlen kocsisok között. Ők nem sokkal azelőtt verbuvált szlovákok, ruszinok és cigányok voltak, s nagy kedvük volt ahhoz, hogy éljenek a légióknak a táborban szélteben-hosszában hangoztatott feloszlása kínálta lehetőséggel.

2 Bystrzonowski Ludwik (1797-1878): az 1830-31-es szabadságharc leverése után őrnagyként emigrált Franciaországba. Az emigráció konzervatív szárnyának egyik legmeghatározóbb képviselője. 1849 májusában Czartoryski (a francia) kormány ügynökeként érkezik Magyarországra, hogy a szerbekkel folytatandó tárgyalások során közvetítsen. Címzetes honvédezedesként a szabadságharc utolsó szakaszának minden ütközetében, csatájában részt vett a déli hadszíntéren.

A légió feloszlatása akkor és ott, tízegynéhány mérföldre a török határtól, elkerülhetlensége ellenére is rendkívüli módon beárnyékolta volna a lengyel légió és a lengyel ember hírnevét, és végzetes következményekkel járt volna a légionisták személyes biztonságára nézve. Könnyen elképzelhető, micsoda kép alakult volna ki a megmenekülés egyéni lehetőségét kereső teljesen demoralizálódott emberek felfegyverzett bandáiról, és a Maros, a Temes és a Duna mentén milyen képeket hívott volna elő a lengyel katonára való emlékezés. Ami azoknak a volt légionistáknak, tiszteknek és önkénteseknek a menekülési lehetőségét illeti, akiknek lovuk és pénzüik volt, valószínűleg a légió feloszlatása után egyénileg is el tudtak volna jutni Törökországba, Szerbiába vagy Havasalföldre. Az egyszerű légionisták és a szegényebb tisztok, akik számosan voltak, elkerülhetetlenül a szerb rácok és az oláh határőrök vagy az győztesen előrenyomuló bosszúszomjas ellenség kezére kerültek volna, hogy ha nem is bitófára jussanak, mint Aradon a magyar tábornokok, vagy kivégzőosztagok elé kerüljenek, mint Pesten Woroniecki,³ de legalábbis Szibéria, Spielberg, Kufstein, vagy legjobb esetben kényszerbesorozás legyen az osztályrészük. A méltán hírneves légiót e dicstelen végtől, a légionistát a pusztulástól Zamoyski ezredes mentette meg. Azt javasolta Wysockinak, hogy függesse fel a légió beígért feloszlatását, s ő maga tárgyalni kezdett Kossuthal és a pillanatnyilag távol levő Bemet helyettesítő Guyon tábornokkal. Zamoyski fontosnak tartotta, hogy a lengyel légió fegyelmezetten, hogy úgy mondjam, becsületét megőrizve hagyja el a magyar földet. Kossuth a Szent Koronát, a kormány levéltárát s a katonai és polgári vezetés leginkább kompromittált tagjait szerette volna odahaza vagy külföldön biztonságban tudni. Emiatt szüksége volt, akár rövid átmeneti időre is, az egyetlen, Karánsebesen, Teregován és Orsován át Törökországba vezető visszavonulási útvonal fedezésére. Lugoson azonban nem volt ehhez kellő magyar erő. Kossuth, Guyon és Zamoyski megállapodtak, hogy Kossuth mindazzal, amit legdrágábbnak tart, azonnal megindul a határ felé, Zamoyski Bystrzonowskival együtt Szerbiába siet, hogy kijárja a légió szerb területre lépésének engedélyezését, míg Wysocki lesz a parancsnoka az oláh-bánsági határőrvidéken állomásozó fegyveres erőknek, mivelhogy az egyetlen visszavonulási útvonal erre vezetett. Wysocki az arra vonatkozó parancssal, hogy a jelzett útvonalat fedezze, s egyben mind közelebb kerüljön magához a török határhoz, még aznap éjjel elindult Karánsebesre. Minderről csak később, Törökországban szereztem tudomást. Pillanatnyilag csak arra vonatkozóan kaptam parancsot a légiós tábornoktól augusztus 12-én késő este, hogy feloszlatása után augusztus 12-éről 13-ára virradó éjjel az egész légió elindul Karánsebes felé. Mivel a hirtelen menetirány a török határt

3 Woronieci Mieczysław (1825–1849), aki az 1848. szeptember 5-ei perlaszi győzelem során nagy hírnévre tett szert, unokabátyjával, Józef Woroniecki alezreddessel Máramarosszigeten szervezte a lengyel vadászcsapatot. Márciusban átkerült Erdélybe, ahol bekapcsolódott a lengyel légió szervezésébe. Ekkor lett alezredes. Augusztus 5-én Szőregnél fogságba esett. 1849. október 20-án hadbírósgái ítélet alapján Pesten felakasztották.

vette célba, megfélemeztek az ünnepélyesen megígért, de végül elmaradt feloszlásról. A még egyben tartott maradék légió, az olasz légió, valamint a még szét nem szóródott magyar vadászzászlóalj most önként alárendelte magát Wysocki parancsnokságának, és másnap már Karánsebesen állt.

Amikor az egyik elkövetkező napon elértük a Teregovai-hegysorozost, amely elzárta a határt képező Dunához vezető utat, Wysocki magához szólított. Titokban közölte velem: igaz, hogy Szerbián vagy Havasalföldön át Törökországba megyünk, de mind a légióknak, mind a Szent István koronáját és a levéltárat szállító magyar kormánytagoknak biztosítani kell az átkelés lehetőségét. Mögöttünk már nincs fegyveres erő, mert Bem ismét Erdélybe távozott, a tiszai hadsereg Lugoson tartózkodó maradékai szétszóródtak, Görgei pedig Világosnál letette a fegyvert. Így a Teregovai-hegysorozatban mindaddig fel kell tartóztatni az üldöző ellenséget, amíg a lengyelek, az olaszok, Kossuth és leginkább kompromittálódott társai biztonságban nem lesznek. E bizalmas közlés után jött a parancs, hogy fél ütegem egyik szakaszával maradjon le (magyar tüzérség már nem létezett), s a fent említett magyar vadászzászlóaljjal a végsőkig védje a Teregovai-hegysorozost. Közöttem, hogy az adott rendkívüli helyzetben egyetlen fiatal, bár körültekintő és vitéz tisztemre se bízhatom e különleges órákban a missziót, így alighanem én maradok a Teregovai-hegysorozatban. A fél üteg maradékát Törökországba küldöm. „Rendben van”, tett pontot párbeszédünkre Wysocki, „csak az Istenre kérek, addig ne hagyj el állásodat, amíg erre vonatkozó parancsot nem kapsz tőlem”. E beszélgetésnek megfelelően a tőlem elváló fél üteg maradéka fölötti parancsnokságot átadtam az egyik tisztnek, és magam az első szakasz élére álltam, és amikor az emigráló légiók hosszú menetoszlopa a mellékutakon már leereszkedőben volt Mehádia felé, kiadtam a parancsot: „Első szakasz! Jobbra át! Indulj!”, és magam is megindultam Teregovai-hegysorozat gerincére, amelyen keresztül az országút a Bánság és az oláh-bánsági határőrvidék hegyei között Karánsebesre és Orsovára vezetett. Embereim eleinte mit sem sejtve gépiesen követték engem, amikor azonban a vad és néptelen hegyek közé érve meglátták az odalent szalagként kígyózó légió menetoszlopát, egyszeriben úrrá lett rajtuk a döbbenet és a rémület. Az egyik őrmester nem sajnálta a bátorságot, és megkockáztatta a kérdést: „Főhadnagy úr, hová megyünk?” – „Majd meglátjátok”, feleltem. Hamarosan meglátták.

A hegysorozat gerincén megállva, rátaláltam a veres sipkás magyar vadászzászlóaljra. Parancsnoka,⁴ mint szinte minden magyar a háború végén, nem nézett ránk különösebben barátságosan. Majdhogynem úgy tetszett, mintha igazából nem is hinne nekem. Azt, hogy kitől és milyen értelmű parancsot kaptam, egyáltalán nem tudtam meg. Az állások közös megtekintése után hamar megállapodtunk. Ő a hegysorozat sziklás és erdős meredélyeit szállja meg az út két oldalán; én lemozdonyozott és kartáccsal töltött ágyúimmal a hegysorozat tetején foglaltam állást. Mellettük egyenként néhány emberből álló, egymást

4 Rosty István (1817-1869) az 1. vadászrezred egyik osztályparancsnoka.

váltó kezelőszemélyzet állt állandóan égő kanóccal. Mindegyikük arca ugyan csak megnyúlt és bánatos lett. Azok, akiknek nem kellett a lemozdonyozott ágyúk mellett állniuk, láthatóan kupaktanácsot tartottak. Nem vettem jó néven, de nem is csodálkoztam rajta. Ez volt az az ifjúság, amely politikai és katonai életét az 1848-as esztendő mámorító, forradalmi-demokratikus légkörében kezdte, s még élénken élt emlékezetében a légió összevonása előtti pártoskodás és Rembowski⁵ demokratikus elvek alapján működő vadászcsapatának emléke, amikor katonák választották a tiszteket, s aki nem nyerte el bizalmukat, azt leváltották. Azoknak az időknek hagyománya is hathatott, amikor a Pesten formálódó légió önkéntesei egy gyűlésük után halált mondtak Bem fejére, s ennek jegyében egyikőjük még rá is lőtt a hős tábornokra, de nem ejtett rajta halálos sebet. Így vagy úgy, de este elibém állt három tüzér, két köztüzér és egy altiszt, s kissé félénken megkérdezték, mért jöttünk ide, és meddig maradunk itt. Erre azt választoltam: „Először is semmilyen küldöttséget nem fogadok és a jövőben se tűrök meg. Aki beszélni akar velem, az maga jöjjön hozzám, és a saját nevében szóljon.” Elmentek. Egy pillanat múlva visszajött az egyikük, és amikor feltette az előbbi, kissé bizalmas kérdést, meghallhatta az én barátilag bizalmas választomat: „Azért jöttünk ide, mert a tábornok így parancsolta, s addig maradunk, amíg a parancsát vissza nem vonja.” E felvilágosítás lehetséges, hogy nem elégítette ki őket, de az est és az éjszaka csendben múlt el. Másnap, nem tudom, hogy egy újabb kupaktanács nyomán vagy önszántából-e, odajön hozzám a legvakmerőbb, s közli velem, hogy ők önként léptek be a légióba, hogy a magyar ügyet s közvetve Lengyelországot szolgálják, s most, hogy a magyar ügy már elbukott, s a lengyel légió, ahová beálltak, Törökországba vonul, nem értik, mi jogon és miért tartom én itt őket, alighanem csak azért, hogy az áldozatok számát gyarapítsam, és ezáltal megfosszam őket attól a lehetőségtől, hogy majdan Lengyelországot szolgálhassák. Éppen ezért dezertálni fognak, hogy csatlakozhassanak a légióhoz. Mire én: „Nem szégyelled magad, hogy kéretlenül a saját gyalázatoddal traktálj. Mire fel? Mindenképpen dezertálni akarsz, és ezt éjszaka teszed, a sötétben nem foglak üldözni. De aki nappal, a szemem láttára vetemedne erre, annak a koponyájába durrantok. Most pedig mars vissza az ágyúhoz!” Hogy a fenyegetés nem pusztán szó volt, ahhoz tudni kell, hogy a légió tüzérei nek, a hitvány karddal ellátott altiszteken kívül, nem voltak fegyvereik. Egyedül nekem volt lőfegyverem: egy pár kétcsővű pisztoly (a revolver akkor még ismeretlen volt), melyeket a pisztolytáskákból kivéve az övembe tűzve hordtam. Ama elégedetlenkedő sem a levegőbe beszélt, s szavaimat megfogadta, mert alig szállt le az éj, egy társával együtt dezertált.

5 Rembowski Henryk Ludwik (1815–?): 1848. december 1-jén Teleki László ajánlólevelével jött Magyarországra. Őrnagyi rangban kinevezik az általa hozott vadászcsapat parancsnokává. Intrikáival eléri, hogy az ígéreteivel magához csábított légionistákkal felduzzasztott csapata Munkácsra vonuljon dandárrá fejlesztés céljából. 1849 februárjában saját emberei kezdeményezik leváltását és hadbíróság elő állítását. Perczel tábornok támogatásának köszönhetően 1849 nyarán ismét felelős beosztásba kerül Munkácson, alezredesi rangban.

A harmadik nap már nekem is ólomlábakon telt el, testileg-lelkileg annyira elfáradtam. Hátamat a lemozdonyozott ágyúkhöz közeli vadalmafának vetve üldögéltem éhesen, álmosan, dideregve, látva és érzékelve, hogy kelletlen emberek vesznek körbe. Félig szunyókáltam, félig örködtem, félig Salamon királyként az emberi dolgok hiábavalóságán elmélkedtem. Aznap már senki se jelent meg fenyegetőzve. Érzelmi húrokat pendítve próbáltak meg a közelemben ferkőzni: Lengyelországra, az anyákra, a barátságra, a lelkiismeretre apellálva kérleltek, átkozódtak, rimánkodtak, hogy hagyjak fel semmivel sem igazolható, mindenkinek vesztét okozó makacssággal, s vezessem őket, lengyel légionistákat inkább a lengyel légióhoz. Mindhiába: pedig ezek a kérések és rimánkodások a fenyegetésnél is jobban gyötörték és kiborítottak. Estefelé szórványos lövöldözés hallatszott. Az ellenség felderítésre küldött csatárláncai jelenhettek meg. A bokrokban, sziklahasadékokban megbújt magyar vadászok tüzei visszahúzódtak, s bizonyára jelentették, hogy a hegyszorost erős megszállás alatt tarják. Ismét csend lett, és az éj nyugodtan telt el, csak a lelkekben nem honolt békesség.

Másnap reggel jelentették, hogy a magyar vadászok apránként szétszélednek. A dél beköszönte előtt nem sokkal ismét jelentkezik nálam egyikük, ezúttal nem a legvakmerőbb, hanem a tüzerek legértelmesebbje, legszókimondóbbja és... legradikálisabbja. Hosszú beszédében, amelyet az almafa alatt üldögélve türelmesen hallgatok, elismétli a már ismert érveket, amelyek a Lengyelország és a szabadság szolgálatáról szólnak. Ezt követően hozzáteszi, hogy én egy despotikus hadsereg hagyományainak neveltje vagyok makacsságomban őket, a lengyel ügy leendő védelmezőit is, ha Isten úgy akarja, feláldozni vagy az ellenségnek zsákmányul odavetni valamiféle hagymázás álom jegyében. A végkövetkeztetése az, hogy nyíltan és tudatosan elárulom a lengyel ügyet, s nem kerülhetem el az ilyen ügy elárulóinak sorsát. Éreztem, hogy nem a férfiúi eltökéltség, hanem a kétségbeesett és már-már megtévelyedett lélek beszél ennek a szegénynek a száján, s ezért a tőlem telhető legnagyobb nyugalommal válaszoltam: „Megölhettek, mert húszan vagytok, de előtte négyen készüljétek fel a halálra, mert mielőtt hozzám érnétek, négyet lepuffantok.” Érveim nyomatékaul kibiztosítottam az egyik pisztolyomat. A felhúzott kakas csattanása meggyőző hang volt. A valószínűleg nem közösen megfogalmazott, hanem csak a legradikálisabb elméből kipattant ítélet hírhozója lógó orral távozott, s arca, mintha savanyú almába harapott volna.

A kivont pisztolyt kezemben tartva üldögéltem továbbra is, nézelődve és elgondolkodva, amikor is nagy kimerültségemben elbóbiskoltam. Egyszer csak hangos és örömteli kiáltások ráznak föl: „Strzelecki! Strzelecki!”⁶ Talpra szökkenek, és egy bricskát látok az út közepén állni, s benne a lengyel lovasdandárban közös szolgálat során baráttá lett és a tüzerek által is jól ismert főhadnagyt,

6 Strzelecki Paweł: az 1830–31-es szabadságharcban a 12. sorgyalozezredben altiszt. A légió egyik dzsidásezredében főhadnagy.

s vele egy gyönyörű magyar lányt. A bricska kerekei körül tolongtak örömtől ragyogó tüzeireim. Kitalálhatták, hogy a légió váratlanul megjelent tisztje csak a visszahívó parancsot hozhatta, s lehet, hogy türelmetlenségében már el is árulta jövelele célját. Összeöleleztünk Strzeleckivel. Ő intett barátnőjének, aki egy papírlapot húzott elő kabátujjából, és átnyújtotta az ulánusnak, ő meg tovább nekem örömtől sugárzón hozzátéve: „Wysocki tábornok parancsa!” Amikor átfutottam a levelet, amely utasított, hogy azonnal hagyjam el Teregovát, vonuljak Orsovába (a hegyszorostól két rendes menettávolság), ott keljek át a Dunán, és Szerbiában csatlakozzam a légióhoz, önkéntelenül is nem cicerói magasságokban szárnyaló szavakat intéztem alantasaimhoz: „No, most már mindnyájan mehettek a pokolba!” De valamennyijüket teljesen más szellem szállta meg. Ösztönösen érezték, hogy az ismeretlen, ellenséges érzületű emberek által lakott vidéken, térkép nélkül (olyan egyedül csak nekem volt), sarkukban a győzedelmesen előrenyomuló fegyveres ellenséggel csak a legnagyobb nehézségek árán juthatnának el az övéikhez. Könnyűgőre fogják, hogy nem hagyjam el őket, kezeskedve, hogy vakon engedelmeskednek nekem. Könnyen engedtem a kéréseknek, mert nem hagyhattam sorsukra az ágyúkat és az embereket, s ez a kapott parancs szellemének se felelt volna meg. A felejtés és a béke jeléül szivarral (merthogy bor már nem volt, csak egy kis kecskehús) kínáltam azt, aki az imént halálos ítéletemet közölte. Tájékoztattam a hegy lábánál táborozó őrnagyot, hogy felsőbb parancsra távozom, és fél óra múlva már az egész szakasszal Orsova felé meneteltünk.

Itt illő elmondanom, hogy minő csodálatos módon történt az, hogy a mentőangyal egy ulánus alakjában jelent meg közöttünk az elszólító parancsral. Miután Wysocki a légióval megérkezett Orsovába, a Szerbiába történt dunai átkelés során valóban megírta a Teregovából Orsovába hívó parancsot, és bizonyára meghagyta a táboraknak, hogy továbbítsa azt nekem valaki. Érthető, hogy nem akadt önkéntes, akinek, fél lábbal már szerb földön állva, kedve lett volna az ellenséggel elárasztott Magyarország belsejébe egy nyolcmérföldes utat megtenni csak azért, hogy valakinek, aki már bizonyára odaveszett, átnyújtson egy darab papírost. Egyszerűen az orsovai térparancsnokság asztalán hagyták a borítékot, amelyre magyarul és lengyelül az állt: „Gyorsfutárral továbbítandó!” Ez pusztá formalitás volt, mert senkinek se jutott eszébe, hogy a papírt az elhagyott ország belsejébe vigye; mindenki igyekezett túl a Dunán biztonságban lenni. De hiszen mégse mindenki! Strzelecki főhadnagy nem tudott Orsovától elszakadni. Az őt tartó, vonzó mágnes egy gyönyörű, fiatal magyar leány volt, aki szerelmében egészen a határig kísérté a légiót, mindig saját fogatán követve a szekértáborat. Amikor a légió megkezdte az átkelést a Dunán Szerbiába, elérkezett a búcsú ideje. De hiszen köztudott, hogy Rómeó és Júlia búcsúja se ment egykönnyen, a mi szerelmespárunk esetében is hasonló volt a helyzet. Az átkelést egyre halogató ulánus szabad pillanataiban Orsovában sétálgatott. Egy ily séta közben meglátja az átkelőhöz igyekvő lovas tüzért: a teregovai dezertőr volt az. Persze, hogy azzal a csodálkozó kérdéssel állítja meg,

hogy „Mi ez? Hol van Bentkowski?” A tüzér jólelkűen elmondja, hogy én még mindig Teregovában strázsálok. A tisztességes Strzeleckinek mentőötlele támadt. Tudott a térparancsnokságon fekvő parancsról. Ha a kedvesem, gondolta ő, ily messzire és ily hűségesen elkísért, miért ne kísérhetném a hazájába visszatérőt én mindaddig, amíg ellenségben nem ütközöm, s talán még Bentkowskit is sikerül megmentenem. Amint gondolta, úgy is tett. Elvette a térparancsnokságon heverő levelet, amelyet a magyar leány a kabátujjába dugott, s mindketten saját kocsijukban keltek útra Teregovába, ahol, mint fentebb elmondtam, engem még élve találtak. Az emberi dolgokat ismerők azt mondják, hogy az aszszony a háborúban, az összeesküvésben és politikában általában balul kiütő bonyodalmak okozója. Ez esetben egy női személy volt a megmentésemül szolgáló eszköz, mert ha az a magyar szép Heléna nincs, aligha tudtam volna ma már beszámolni a Teregovánál átélt kalandról.

Visszatérek a szakaszomhoz. Miután elindultunk ama baljóslatú hegyszorosból az ágyúkkal és az emberekkel, az éjszakát az oláh-bánsági határőrvidék egy kis falujában töltöttük. Hogy pihenni hagyjam a fáradt, éhes embereket és lovakat, egy füves réten vertünk tábornak a Gondviselésre bízva, hogy üldözőinktől megoltalmazzon bennünket, mert nem volt mivel védekeznünk. Egy kis kozákcsoport vagy könnyűlovas-osztag minden gond nélkül foglyul ejtett volna bennünket. A katonai fegyelemben nevelt oláh határőrök ellenségesen viselkedtek a magyar határőrökkel szemben. A falusi bírósági elnök, aki egyúttal határőraltiszt volt, akit magam elé hívtam, és akivel németül, magyarul és oláhul igyekeztem szót érteni, látva, hogy tiszt előtt áll, s valamiféle nagyobb egységet sejtve nyomunkban, katonásan fogadott, s az embereim számára kért élelmet előteremtette. Másnap hajnalban útnak indultunk, és délután ágyúimmal és embereimmel együtt Orsovában álltam. Augusztus 20-a volt. Miután a komp pillanatnyilag foglalt volt, engem meg éhség és fáradtság gyötört, a szakaszt a Dunaparton hagytam, s magam lovagoltam a helyi fogadóhoz, s lovamat a sövényhez kötve, köpenyemet a nyeregbe gyömöszölve bementem az étterembe. Nem akarván kárt okozni a vendéglősnek, megkérdeztem, mennyi magyar pénzt kér egy bifsztekért és fél üveg borért. A házigazda hitetlen pillantást vetett a kardomra, megvakarta a feje búbját, s egy pillanati gondolkodott, s végre megszólalt: „500 réniusit” (vagyis 2000 zlotyt). Bankóban, amely már mit sem ért, nem szenvedtem hiányt, mert voltam olyan jólelkű, hogy előrelátóbb bajtársaim bármikor kérték, hogy váltsak be pénzt, az otthonról hozott aranyat magyar bankókra cseréltem. Ráálltam az alkura. Miután jóllaktam és egy pillanattal az asztalra könyökölve szunyókáltam, kifizetem az 500 réniusit, és kimegyek a lovamhoz. Ó, végzetek végzete! A lónak híre-hamva. Később kiderült, hogy egy gyalogos légionista, a Płocki vajdaságból származó fiatal G..., akit nagybátyja kérésére pártfogásomba vettem a hadjárat során, s aki lemaradt Orsován, megcsapta a lovamat, és pár réniusiért eladta a zsidónak, de előbb a Dunába dobta a bűnjeleket: a köpönyeget és a pisztolyokat. Ugyancsak szégyenkezve gyalog tértem vissza a Dunához, s meghagytam, hogy az ágyúkat fordítsák a folyóba, mert az orsovai

magyarok semmiképpen se akarták, hogy ajándéku­l átvigye­m az általuk gyű­lölt szerbeknek. Végül embereimmel együtt átkeltem a szerb partra, ahol a légió egy Tekija nevű faluban táborozott. A lovak átszállításáról már említést se tesz­sek; a fegyelem teljesen megszűnt, senkire se hallgattak; ki-ki olyan lovon ült, amilyen a keze ügyébe akadt, amelyet szerzett magának, eladott, áruba bocsá­tott, mert így odázhatta el a rá váró nyomorúságot. Tekijába megérkezve azzal vigasztaltam magam, hogy a légióval előre küldött, szerény úti csomagom né­mileg pótolja a ló, a köpeny és a pisztolyok veszteségét. De ebben a reményben is csalatko­znom kellett. Mivel már senki se gondolt arra, hogy visszatérek, hol­mimat szétesztették, s ebben az általános bomlásban, felfordulásban lehetet­lenség volt kinyomozni és visszaszerezni, Isten tudja, kitől, motyóim darabjait.

De mi történt Teregovával? – kérdezheti az olvasó. Íme, mint jóval később Törökországban megtudtam, másnap, Orsovába történt elvonulásom után, nagy erő­kkel a Teregovai-hegyszoroshoz érkezett Haynau hadseregének elővédje. Az előző felderítés alapján, amikor a cserjésben megbújt magyar vadászok tűzzel fogadták az osztrákokat, arra gondoltak, hogy a szorost nagy erő­kkel védik, a tá­borkarban megfelelő támadási tervet dolgoztak ki, s bekerítő gyalogos oszta­go­kat küldtek, mint annak idején Somosierránál,⁷ amelyeknek mellékösvényeken felkapaszkodva, hátulról kellett volna az állásokat megrohanni. Ugyanakkor gránátokkal is löni kezdték a feltételezett védelmi pontokat. Amikor a hosszú ideig tartó tüzelésre senki se válaszolt, megrohmozták a hegyszorost, de a tá­madók legnagyobb megdöbbenésére, teremtett lélekre se bukkantak. Én ekkor keltem át éppen Szerbiába.

7 1808. november 30-án a Császári Gárda 1. könnyűlovas-ezredének 3. százada 13 perces ro­hammal elfoglalta a Somosierrai-hegyszorost, amelyet előzőleg a francia gyalogság ered­ménytelenül rohamozott. Ezzel megnyílt Napóleon előtt az út Madridba.

Kedves Barátunk!

**Kérjük támogassa folyóiratunk megjelenését
személyi jövedelemadója 1 százalékaival!**

**Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány
18223086-2-41**